

yok, Dârü'l-Yemeniyye, 1405/1985). 4. *Tah-rîrû'l-kelâm fi mes'ele'ti'r-rû'ye ve zikru mâ dâre beyne'l-Mu'tezile ve'l-Eş-ariyye*. Rûyetullah konusundaki farklı görüş ve delilleri ihtiva eden bir risâledir (San'a, Mektebetü'l-câmiî'l-garbiyye, nr. 35). 5. *el-'Avâşım ve'l-kavâşım fi'z-zeb'an sünneti Ebi'l-Kâsım*. İbnü'l-Vezîr'in en hacimli eseri olup Selef yoluna döndükten sonra Yemen'deki hocası Cemâleddin b. Ebû'l-Kâsım tarafından kendisine gönderilen ve hadis ehlini hedef alan risâlelere karşı yazılmıştır (nşr. Şuayb el-Arnaût, Amman 1406/1986; Beyrut 1412/1992). 6. *er-Ravzû'l-bâsim muhtaşarû'l-'Avâşım ve'l-kavâşım* (Kahire 1385/1965; Beyrut 1399; Riyad 1403). 7. *Tenkihu'l-enzâr fi 'ulûmî'l-âşâr*. Emîr es-San'ânî tarafından *Tavzihu'l-efkâr li-me'ânî Tenkihi'l-enzâr* adıyla şerhedilmiştir (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1366). 8. *el-Husâmü'l-meşhûr fi'z-zeb'ani'l-İmâmî'l-Manşûr*. Mansûr Ali b. Selâhaddin'in imamlığına yapılan itirazlara red diye olup San'a'daki Mektebetü'l-câmiî'l-garbiyye'de yazma nüshası mevcuttur (Ali b. Ali Câbir el-Harbî, I, 94). 9. *el-'Uzle ve kabûlû'l-büşrâ bi't-teysîr li'l-yüsrâ* (Tanta 1412/1992). 10. *el-Emr bi'l-'uzle fi âhiri'z-zamân* (Enisû'l-ekyâs fi fazlî'l-i'fâzi 'ani'n-nâs) (nşr. İbrâhîm b. Abdülmecîd, Riyad 1413). Bunların dışında kaynaklarda İbnü'l-Vezîr'e nisbet edilen başka eserler de vardır (Rızk el-Hacer, s. 103-114; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Fihrisû mahtûât*, s. 40, 65, 123; Ali b. Ali Câbir el-Harbî, I, 89-101).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Vezîr, *İşârû'l-hak'ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 15-21, 26; a.mlf., *el-Burhânü'l-kâfi* (nşr. Mustafa Abdülkerîm el-Hatîb), Dimaşk 1409/1988, s. 93-104; a.mlf., *Tercihu esâlibi'l-Kur'an 'alâ esâlibi'l-Yûnân*, Beyrut 1404/1984, s. 9-22, 39-40; a.mlf., *el-'Avâşım ve'l-kavâşım* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1412/1992, I, 201-202; Şehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VI, 272; Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli*, II, 81-93; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 249; *Hediiyyetü'l-'ârifîn*, II, 190-191; Rızk el-Hacer, *İbnü'l-Vezîr el-Yemenî ve menhecûhû'l-kelâmî*, Cidde 1404/1984, s. 103-114; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 130-131; a.mlf., *Fihrisû mahtûâtî ba'zi'l-mektebâti'l-hâşşa fi'l-Yemen*, London 1994, s. 40, 65, 123; Ali b. Ali Câbir el-Harbî, *İbnü'l-Vezîr ve ârâ'ühü'l-'tikâdiyye ve cühûdühü fi'd-difâ'ani's-sünneti'n-nebeviyye*, Mekke 1417/1996, I, 89-101.

M. SAİT ÖZERVARLI

İBNÜ'L-VEZİR el-MAĞRİBÎ

(bk. VEZİR el-MAĞRİBÎ).

İBNÜ'Z-ZÂGÜNÎ

(ابن الزاغوني)

Ebû'l-Hasen Ali b. Ubeydillâh
b. Nasr el-Bağdâdî
(ö. 527/1132)

Hanbelî âlimi.

455 Cemâziyelevvelinde (Mayıs 1063) doğdu. Bağdat'a bağlı Zâgûnî köyüne nisbetle İbnü'z-Zâgûnî diye anıldı. Ebû'l-Ganâim İbnü'l-Me'mûn, Ebû'l-Hüseyn İbnü'n-Nakûr, Ebû Muhammed İbn Hezârmerd es-Sarîfînî, Ebû Ca'fer İbnü'l-Müslime gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Özelikle fıkıh ve usulü, hadis, kıraat alanlarında yetişen İbnü'z-Zâgûnî aynı zamanda etkili bir hatip ve vâizdi. Kendisinden Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir, Ebû Mûsâ el-Medîni, Sadaka b. Hüseyin, Ebû Tâhir es-Silefî, Ömer b. Taberzed, Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî gibi şahsiyetler ders aldı ve rivayette bulundu. Devrinde Hanbelî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olan ve hadis münekkitlerince güvenilir kabul edilen İbnü'z-Zâgûnî 16 Muharrem 527'de (27 Kasım 1132) Bağdat'ta vefat etti ve İmam Ahmed Kabristanı'na defnedildi (İbn Receb, I, 182).

Kelâm metoduna karşı çıkan ve dinle felsefeyi bir araya getirmek isteyenlerin her ikisine muhalefet etmek durumunda kalacağını, dolayısıyla Selef yolundan gitmenin en güvenilir yol olduğunu ileri süren İbnü'z-Zâgûnî (Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 144), katı Selefi yaklaşımından dolayı öğrencisi İbnü'l-Cevzî tarafından tenkit edilmiş ve Müşebbihe gibi düşünmekle suçlanmıştır (Âmine Muhammed Nusayr, s. 49). Fıkıhta ise Hanbelî mezhebi içinde farklı ictihadlarda bulunmuş ve bazı şâz görüşleri savunmuştur (İbn Receb, I, 182-184).

Eserleri. 1. *et-Telhîş fi'l-ferâ'iz* (Berlin Staatsbibliothek, nr. 4690). 2. *Târîh*. Sâbit b. Kurre es-Sâbî'nin eserinin zeyli olup Halife Müsterşid-Billâh'ın hilâfete gelmesinden kendi ölümüne kadar olan olayları ihtiva eden kitabın bir parçası Berlin Staatsbibliothek'te bulunmaktadır (DMBİ, III, 610). Kaynaklarda İbnü'z-Zâgûnî'ye *el-İknâc*, *el-Vâzih*, *el-Hilâfî'l-kebîr*, *el-Müfredât*, *Gurerü'l-beyân fi usûli'l-fıkıh*, *el-Fetâvâ*, *Menâsikü'l-hac*, *ed-Devr ve'l-vesâyâ*, *el-İzâh fi usûli'd-dîn*, *Mesâ'il fi'l-Kur'an*, *Ma'âle fi'l-harf ve's-savt* gibi eserlerle *Divânü hutab* ve *Uveysu'l-mesâ'il-i-hisâbiyye* adlı bazı kitaplar da nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XVII, 278-279; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 126-127; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, II, 53; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIX, 605-607; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 144; Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 294; Yâfi, *Mir'atü'l-cenân*, III, 252; İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakâtü'l-Hanâbile*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 180-184; Ebû'l-Yüm'n el-Uleymî, *el-Menhecü'l-aḥmed* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 1997, III, 109-112; *Keşfü'z-zunûn*, I, 290; II, 2001; Ahlwardt, *Verzeichniss*, IV, 189-190; Âmine Muhammed Nusayr, *Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî: Ârâ'ühü'l-kelâmiyye ve'l-aḥlâkiyye*, Beyrut 1407/1987, s. 48-49; Ali Ekber Ziyâi, "İbn Zâgûnî", *DMBİ*, III, 610.

SAFFET KÖSE

İBNÜ'Z-ZEMLEKÂNÎ

(ابن الزمלקاني)

Ebû'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed
b. Ali b. Abdilvâhid
el-Ensârî ed-Dimaşkî
(ö. 727/1327)

Şâfiî fakih ve kâdilkudât.

667 (veya 666) yılı Şevval ayında (Hazaran 1269 veya 1268) Dimaşk'ta doğdu. Büyükdadesi Abdülkerîm, Dimaşk yakınlarındaki Gota'ya bağlı Zemlekâ (Zemlekân, Zimlikân) köyünde hatiplik yaptığından dedesi İbn Hatîb Zemlekân, kendisi de İbnü'z-Zemlekânî lakabıyla, ayrıca sahâbî Ebû Düccâne Simâk b. Haraşe el-Ensârî'nin soyundan geldiği için Simâkî nisbesiyle anılır. Dinî ilimlerle ilgili birçok temel metni ezberledikten sonra Tâceddin İbn Firkâh el-Fezârî'den fıkıh, Bahâeddin İbnü'z-Zekî ve Safiyyüddin el-Urmevî'den usul, Bedreddin İbn Mâlik'ten sarf ve nahiv, Bedreddin İbnü'l-Muhaddis ve Necmeddin İbnü'l-Busays'tan hat dersleri aldı. Ebû'l-Ganâim İbn Allân, Fahreddin İbnü'l-Buhârî, İbnü'l-Vâsıtî, İbnü'l-Kavvâs, İbnü'l-Mücâvir gibi muhaddislerden hadis dinledi; mantık ve cedel ilminde derinleşti. On dokuz yaşında iken ders okutmaya, ardından da fetva vermeye başladı. Dimaşk'ta el-Âdiliyyetü's-Suğrâ, Tübbetü Ümmi's-Sâlih, eş-Şâmiyyetü'l-Berrâniyye, ez-Zâhiriyyetü'l-Cevvâniyye gibi medreselerde müderrislik yaptı. 716 (1316) yılında Dârü'l-hadisî'l-Eşrefiyye'nin meşihatlığına getirildi ve burada tefsir, hadis ve fıkıh dersleri okutmaya başladıysa da bu görevi ancak on beş gün sürdü. Öğrencileri arasında Selâhaddin Halil b. Keykeldî el-Alâî ve Fahreddin Muhammed b. Ali el-Misrî gibi âlimler vardır.

İlmî faaliyetlerinin yanı sıra idarî ve kazâî görevlerde de bulunan İbnü'z-Zemlekânî bir süre Divân-ı İnşâ'da kâtiplik yaptı, Hazine nâzırlığı ve beytül-mâl vekâletini ve Şam nâibi Cemâleddin el-Efram'ın divan nâzırlığını yürüttü. 707'de (1307) bir müddet Dimaşk'taki Bîmâristânü'n-Nûrî'nin yöneticiliğini üstlendi. Ömrünün sonuna doğru Halep kâdilkudâtılığına (bazı kaynaklara göre kadılığına) tayin edildi (724/1324) ve bu görev sebebiyle üç yıl kadar Halep'te kaldı. Bu sırada Sultâniyye, Seyfiyye, Asrûniyye ve Esediyye medreselerinde ders verdi. 727 Şâban ayında (Haziran-Temmuz 1327) Hanefî fakihî ve Dimaşk kadısı Sadreddin Ali b. Ebû'l-Kâsım el-Basrî vefat edince el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından kendisine Dimaşk kadılığı verilmek üzere Mısır'a davet edilen İbnü'z-Zemlekânî yolculuğu sırasında Bilbis'te vefat etti (16 Ramazan 727/5 Ağustos 1327). Cenazesi Kahire'ye götürülerek Karâfe Kabristanı'nda İmam Şâfiî'nin türbesine yakın bir yere defnedildi. Onun aynı zamanda çok iyi bir hattat olduğu rivayet edilir.

İbnü'z-Zemlekânî, döneminde Şâfiî mezhebinin otoritesi kabul edilmiş, ders verme, fetva ve münazara konusunda başvuru mercii olmuştur. Onu son müctehidlerden sayan öğrencisi Zehebî kendisi için "asrın âlimi" tabirini kullanmış (el-Mu'cemü'l-muhtaş, s. 247), çağdaşı Safedî de benzeri ifadelere yer vermiştir (A'yânü'l-âsr, III, 81). Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, İbnü'z-Zemlekânî'yi Şam bölgesinde Şâfiîler'in öğretim, fetva ve cedelde imamı olarak tanıttıktan sonra özellikle ders verme gayreti, tarzı ve üslûbundan övgüyle söz etmiştir. Eş'arî kelâmını da iyi bilen ve güçlü bir münazaracı olarak tanınan İbnü'z-Zemlekânî'nin, Takıyyüddin İbn Teymiyye ve Sadreddin İbnü'l-Vekîl ile çeşitli konulardaki tartışmaları nakledilmekte (İbnü'd-Devâdârî, IX, 133-135), kaynaklar İbn Teymiyye ile olan çekişmesinin husumet derecesinde olduğunu yazmaktadır (İbn Kesîr, XIV, 132).

Bazı görüşleri ve fetvaları kaynaklarda zikredilen İbnü'z-Zemlekânî'nin (Sübkî, IX, 201-206; Safedî, el-Vâfi, IV, 220-221) aynı zamanda iyi bir şair olduğu belirtilmekte, çeşitli beyit ve kasidelerine yer verilmektedir. Cemâleddin İbn Nübâte el-Misrî onun için bir kaside yazmış, bu kasideye başka şairler tarafından birçok nazîre kaleme alınmıştır (Safedî, el-Vâfi, IV, 219-220; Kütübî, IV, 11; İbn Nübâte el-Misrî, s. 405-407; Sübkî, IX, 193-200).

Eserleri. 1. *‘Ucâletü'r-râkib fî zikri eş-refi'l-menâkıb* (nşr. Hayrullah eş-Şerîf, Dimaşk 1414/1993). Hz. Peygamber'in faziletlerine dairdir. Zirikî bu eserin daha önce basılmış olduğunu söylemekteyse de yer ve baskı tarihi vermemektedir. 2. *Tahkîku'l-evlâ min ehli'r-refîkî'l-a'lâ fî tefâdüli ehli'l-‘ulûm ve'l-a'lâ* (Brockelmann, GAL, II, 85). Bazı kaynaklarda *Faz-lü'l-melek ‘ale'l-beşer* adıyla kaydedilen eser de bu kitap olmalıdır. 3. *el-Burhânü'l-kâşif ‘an f’câzi'l-Kur‘ân* (nşr. Ahmed Matlûb – Hatice el-Hadîsî, Bağdat 1974). 4. *Mevlidü'n-nebî* (a.g.e., a.y.).

İbnü'z-Zemlekânî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *ed-Dürretü'l-muğiyye fî'r-red ‘alâ İbn Teymiyye* (Kâtib Çelebi'nin bu isimle kaydettiği risâlenin adı klasik kaynaklarda *er-Red ‘alâ İbn Teymiyye fî mes‘eleti't-talâk* şeklinde geçmektedir), *el-‘Amelü'l-makbûl fî ziyâreti'r-Resûl* (*er-Red ‘alâ İbn Teymiyye fî mes‘eleti'z-ziyâre*), *Şerhu Fuşûşî'l-hikem li'ş-Şeyhi'l-ekber*, *el-Minhâc fî ta'lîkâti'l-ilâc fî ‘ilmi'l-Bâh*, *Vefeyâtü'l-a'yân fî't-târîh ve't-terâcim*, *Uşûlü'l-fıkh*, *el-Fetâvâ*, *Şerhu ‘Umdeti'l-ahkâm*. Müellif ayrıca Nevevî'nin *el-Minhâc*'i ile Abdülhak el-İşbîlî'nin *el-Ahkâmü's-sugrâ*'sını şerh etmeye ve *el-Ümmü*'ü düzenlemeye başlamış, fakat bu eserleri tamamlayamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), III, 168; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 507; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer*, IX, 30, 133-135; Zehebî, *el-Mu'cemü'l-muhtaş bi'l-muḥaddişin* (nşr. M. Habîb el-Hîle), Taif 1408/1988, s. 246-247; a.mlf., *Mu'cemü şüyûhi'z-Zehebî* (nşr. Rôhiyye Abdurrahman es-Süyûfî), Beyrut 1410/1990, s. 540; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 214-221; a.mlf., *A'yânü'l-âsr* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1410/1990, III, 80-87; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 263-264; III, 24, 79, 315-316, 438; IV, 7-11; İbn Nübâte el-Misrî, *Divân*, Beyrut, ts. (Mektebetü'd-dirâsâti'l-edebiyye), s. 405-407; Sübkî, *Tabakât*, III, 373; V, 258; VIII, 316; IX, 190-206; İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1987, I, 310-311; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV, 131-132; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, II, 291-293; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. Muhammed Seyyid Câdelhak), Kahire 1385/1966, IV, 192-194; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, IX, 195-196; Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Dimaşk 1367/1948, I, 31-33, 194-195; *Keşfü'z-zunûn*, I, 744; II, 1262, 1877; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, II, 212-213; *Fihristü'l-kütübi'l-'Arabîyyeti'l-maḥfûza bi'l-kütübbihâneti'l-Hidiviyye*, Kahire 1308, VII, 659; Brockelmann, GAL, II, 84-85; *Suppl.*, II, 76; Kehhâle, *el-Müntehab min maḥtûḥâtü'l-Medineti'l-münevvere*, Dimaşk 1393/1973, s. 7; Zirikî, *el-A'lâm* (Fetullah), VI, 284; Ali Refîî, "İbn Zemlekânî", *DMBİ*, III, 627-628.

H. MEHMET GÜNAY

İBNÜ'Z-ZERKÂLE

(ابن الزرقالة)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Yahyâ
en-Nakkâş et-Tuleytûlî el-Kurtubî
(ö. 493/1100)

Endülüslü astronom.

Hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. XI. yüzyılın ilk çeyreğinde muhtemelen Tuleytula'da (Toledo) doğmuştur (İbnü'l-Ebbâr, I, 169). İbnü'z-Zerkâle künyesinin bazı kaynaklarda Zerkâlî şeklinde geçmesinden aslında bir lakap olduğu ("veledü'z-Zerkıyâl", *İḥbârü'l-ulemâ'*, s. 57) ve muhtemelen "zerkâ" (mavi gözlü) sıfatından Ortaçağ Latincesi'ndeki "-ellus / -el" küçültme ekiyle türetildiği belirtilmektedir (DSB, XIV, 592). Latin kaynaklarında adı Azarquiel, Arzachel, Azarchel, Arzakal ve Elzarkal şeklinde geçer. Batılı ilim adamlarının çoğu onu yahudi kimliğiyle tanıtmaktaysa da Fransız ilimler tarihçisi Pierre Duhem, *Le système du monde, histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic* adlı eserinde müslüman olduğunu ispat etmiştir (İA, V/2, s. 876).

Sanatkâr bir aileden gelen İbnü'z-Zerkâle'nin el sanatlarında gösterdiği maharet, Tuleytula Kadısı Sâid el-Endelüsî'nin hizmetine girmesine vesile olmuş, yaptığı gözlem aletleriyle kısa sürede dikkatleri üzerine çekince kendisine astronomi alanında yetişmesi için imkân tanınarak çeşitli kitaplar sağlanmıştır. 454 (1062) yılında Tuleytula Emîri Yahyâ b. İsmâil el-Me'mûn tarafından kurulan astronomik gözlem heyetinin üyeliğine, daha sonra da başkanlığına getirildi. Tuleytula'nın büyük hayranlık uyandıran su saatlerini imal etmesiyle ün kazandı; Moses ben Ezra (ö. 1135 [?]) bu saatler için yazdığı manzumeye onun adıyla başlamıştır. İbnü'z-Zerkâle'nin saatleri oldukça kesin bir ay takvimini esas alıyordu ve bir ölçüde Avrupa'da XVII. yüzyılda yaygın olan saatlere öncülük etmişti.

İbnü'z-Zerkâle, Kastilya-Leon Kralı VI. Alfonso'nun 1078'de Tuleytula'yı zaptetmesinin ardından Kurtuba'ya yerleşmiş ve çalışmalarını burada sürdürerek Regulus yıldızının boylamını ve gezegenlerin en yüksek noktalarını belirlemiştir. Bazı müellifler, onun son gözlemlerini 480'de (1087) gerçekleştirmiş olmasından hareketle o yıl vefat ettiğini ileri sürmüşlerse